

ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Метою нашого дослідження є вивчення динаміки розвитку креативності в підлітковому віці. Актуальність дослідження означеної проблеми насамперед пов'язана з необхідністю розвитку високоінтелектуальної та творчо обдарованої молоді, що є одним із важливих факторів розвитку нашого суспільства в майбутньому.

Проблеми психології творчості вивчалися С.Л. Рубінштейном, А.В. Брушлінським, Д.Б. Богоявленською, В.О.Моляко, Я.О. Пономаревим, О.К. Тихомировим та іншими дослідниками. В їхніх працях розкриті не тільки фундаментальні закономірності творчості, але також визначені її психологічні механізми, умови і можливості розвитку творчого потенціалу особистості.

У роботах А.В. Брушлінського, Л.А. Венгера, В.В. Давидова, А.В. Запорожця, М.І. Лисіної, О.М. Матюшкіна, М.М. Поддьякова, Д.Б. Ельконіна і інших розроблені основоположні принципи творчого розвитку дітей. Окремі аспекти експериментального дослідження творчості представлені в роботах М.Г. Алексєєва, Е.Г. Юдіна, П.С. Альтшуллера, О.Г. Виноградова, І.М. Семенова, С.Ю. Степанова, Р. Пятруліса і інших.

У сучасній психології творчість розглядається двоюко – як компонент якої-небудь діяльності і як самостійна діяльність. Елемент творчості – момент нового, оригінального присутній в будь-якій діяльності, тому як творчий елемент може виступати будь-який етап діяльності – від постановки проблеми до пошуку операціональних способів виконання дій. У тому випадку, коли творчість направлена на пошук нового, оригінального і раніше невідомого рішення, вона набуває характеру складної і багаторівневої діяльності.

Аналізуючи психофізіологічні аспекти вивчення творчої діяльності, В.С. Ротенберг творчість розглядає як різновид пошукової активності. Під нею автор розуміє активність направлену на зміну ситуації або на зміну самого суб'єкта, його відносини до ситуації, за відсутності певного прогнозу бажаних результатів такої активності.

У вітчизняній психології дослідження творчості тісно пов'язане зі встановленням закономірностей мисленнєвої діяльності суб'єкта (М.Г. Алексєєв, С.М. Бернштейн, В.Н. Пушкін, О.К. Тихомиров, Е.Г. Юдін і інші). Поширюючи закономірності креативності на всю мисленнєву діяльність А.В. Брушлінський (1997) пише про те, що мислення будь-якого індивіда є хоча б у мінімальному ступені творчим, продуктивним і самостійним. Тому немає підстав ділити мислення на репродуктивне і творче, вважає учений, є «просто» мислення як шукання і відкриття, творення суб'єктом

істотно нового. Але це не означає, що творчість зводиться до мислення. Об'єктивно існують якісно різні рівні продуктивного мислення.

Э. Де Боно (1997) виділяє такий різновид мислення як латеральне, особливість якого полягає у використуванні при осмисленні проблеми незвичайних, неживаних при логічному мисленні методів. Протиставляючи латеральне мислення логічному, учений, проте, вважає, що обидва різновиди мислення дієві і необхідні, де латеральне мислення є творчим, створюючим ідеї інструментом мислення, а логічне мислення – контролюючим. Д.В. Ушаков (1997) вважає, що творче мислення починається там, де закінчуються способи дії суб'єкта, що встояли. Якщо при рішенні звичних задач суб'єкт має в розпорядженні свій певний репертуар готових схем, то в разі творчої задачі він виявляється вичерпаним. Досліджуючи проблему евристики в психології, В.Н. Пушкін (1967) пише про евристичну діяльність. Під нею автор розуміє психологічний процес, за допомогою якого розв'язується проблема, виробляється нова стратегія, виявляється щось нове.

Аналіз літератури з проблеми творчості показує, що визначення даного поняття включає, перш за все, уявлення про перетворюючу діяльність, продукування нового до певного моменту невідомого продукту. Саме термін «новизна» є системостворюючим по відношенню до визначення творчості. Проте, певної дихотомії «новизна» як такої не існує, неможливо створити нове безвідносно до чогось, взагалі, нове може бути новим тільки порівняно із старим, порівняно зі стереотипом [Юркевич В.С.]. В сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі затвердилося уявлення про етапність творчого процесу. Згідно з результатами досліджень у цій галузі зміна домінуючих рівнів організації діяльності є основним психологічним механізмом творчого процесу (В.А. Моляко, Я.О. Пономарев, Р. Рібо, П.Г. Енгельмейер, П.М. Якобсон і інші.).

Характеризуючи творче мислення, Е. Кріс його відмітними особливостями вважає обмеження функцій свідомості, високу емоційну зарядженість образів, наявність механізмів для дозволу проблем на візуальному рівні. Дослідник підкреслює взаємозв'язок творчості і критичних здібностей, а також більш активну і динамічну роль «Я» в творчому процесі. Він відзначає, що несвідомі процеси з їх руйнівними ефектами перетворюються у високоєфективний інструмент, що створює нові зв'язки і нові форми, прогресивні концепції і образи.

Ж. Адамар (1970) приходять до висновку, що відкриття не ґрунтуються тільки на логічному

мисленні дослідника. У більшості випадків вони відбуваються на несвідомому рівні, як якийсь спалах ідеї після попередньої свідомої роботи мислення. В той же час логічні дії і когнітивний стиль мислення не завжди стимулюють інноваційний процес, в основі якого лежить інтуїція.

П. Торранс відзначає, що при визначенні критеріїв креативності відбувається необґрунтоване ототожнення значень таких понять, як нестандартність і оригінальність. Дослідник стверджує, що нестандартність є більш широким поняттям, ніж оригінальність. При використуванні лише критерію нестандартності до проявів креативності можна віднести будь-які відхилення: від акцентуації до аутичного мислення. Ряд дослідників вважає, що критерієм, що дозволяє розмежовувати продуктивні, творчі і непродуктивні девіантні форми творчості, є свідомість. М.О. Холодна (2002) вказує на необхідність використання смислового критерію для розмежування стереотипних, оригінальних (творчих) і неосмислених (девіантних) відповідей. К.А. Торшина (1988) відзначає, що оцінка продуктів творчого процесу повинна відбуватися тільки в контексті існуючих на даний момент у даній культурі критеріїв.

Ряд дослідників (Barron F., Harrington D., 1981) наголошують, що новизна не є основною властивістю креативного процесу, продукту й особи. Їх специфічними властивостями можуть бути оригінальність, спроможність, валідність, адекватність задачі і придатність. Останню можна визначити як відповідність творчого продукту естетичній, екологічній, оптимальній формі, правильній і оригінальній на даний момент.

Одним з актуальних аспектів вивчення творчості є дослідження психологічних механізмів, що забезпечують пошук і знаходження рішення творчої задачі. У літературі, присвяченій проблемі дослідження здібностей, загальну здатність часто позначають терміном «обдарованість» і ототожнюють з інтелектом і високим розумовим розвитком. Розумову обдарованість часто називають загальною – оскільки вона виявляється дуже широко: властивості розуму мають відношення до всіх видів занять. Але це не означає, що індивідуальний рівень інтелекту виявляється в різних сферах однаково. Річ у тому, що інтелект містить у собі як дуже загальні розумові особливості, так і спеціальні, більш приватні. Взаємодія тих і інших, їх неоднакова роль, можуть давати різний ефект. В роки дитинства, не тільки раннього і дошкільного, але і шкільного, саме загальні розумові якості мають найбільше значення, виступають на перший план, – вважає М.С. Лейтес (1997). Ґрунтуючись на віковому підході до дослідження дитячої обдарованості, учений для позначення феноменів, спостережуваних у роки дитинства і отроцтва, пропонує термін «вікова обдарованість».

Перевага цього терміну полягає в тому, що в ньому виступає визнання залежності раннього підйому інтелекту і неабияких розумових здібностей дитини від вікового розвитку і специфічних можливостей дитинства.

Д.Б. Богоявленська наголошує на тому факт, що під творчими здібностями розуміють загальну обдарованість, тобто високий рівень здібностей. Те, що прийнято називати творчими здібностями, автор вважає, – є здібність до здійснення ситуативно нестимулюючої продуктивної діяльності, тобто здібність до пізнавальної самодіяльності. Її прояв не обмежений сферою професій розумової праці і характеризує творчий характер будь-якого виду праці.

Творчі здібності можуть виступати одним з необхідних компонентів інтелектуального розвитку (Р. Айзенк, Д. Векслер, Дж. Гілфорд, Р. Стенберг, Е. Григоренко).

Проведений аналіз літератури з проблеми творчих здібностей показує, що підходи до розуміння креативності та механізмів її розвитку досить неоднозначні в різних вчених, що її досліджують, а також, означена проблема є недостатньо розробленою у психологічній науці.

Метою емпіричного дослідження було виявлення динаміки розвитку основних показників креативності підлітків. При доборі методик для дослідження враховувались їх валідність і надійність, відповідність віку досліджуваних, діагностична спроможність в отриманні кількісних і якісних показників діагностованого явища. Виходячи з цих принципів, було обрано комплекс методик, який забезпечував дослідження окремих компонентів креативності: спостереження, метод творчих завдань; тест Торренса; методика „Зірки та хвилі”, методи математичної статистики та інтерпретаційні методи.

Всього було обстежено 125 підлітків віком від 10 до 14 років, а в кожен вікову групу входила однакова кількість досліджуваних (25 осіб).

Розглянемо одержані результати емпіричного дослідження. Варіативність індивідуальних оцінок за показником активності висування візуальних гіпотез у підлітків 10 років становить від 9 до 41 балів. Надалі спостерігається зменшення діапазону варіативності: в 11-річних він становить від 10 до 40 балів, у 12-річних – від 11 до 37 балів. Натомість у старших підлітків 13 і 14 років ми спостерігаємо його збільшення: відповідно від 8 до 39 балів і від 8 до 40 балів.

Розглянемо динаміку показників активності висування візуальних гіпотез в різних вікових групах досліджуваних.

Одержані дані засвідчують достатній рівень розвитку активності висування візуальних гіпотез, показники якої змінюються відповідно віку

досліджуваних. Однак, ці зміни мають неоднорідний і стрибкоподібний характер. Зниження продуктивності перцептивно-мисленнєвої сфери відбувається в 11-12 років, де вона дорівнює відповідно 22,68 і 22,32 бали (у 10-річних підлітків

продуктивність є більшою і становить 25,20 бали). У 13-річних підлітків ми спостерігаємо зростання рівня активності висування візуальних гіпотез до 24,90 балів, після чого відбувається наступне його зниження до 20,42 балів у 14-річних.

Таблиця 1

Значущість відмінностей показників активності висування візуальних гіпотез

Вік	Групи досліджуваних, що порівнюються			
	10/11р.	11/12 р.	12/13 р.	13/14 р.
P	0,315	0,863	0,045	0,034
Підвищення оцінок	незнач.	Незнач.	Знач.	знач.

Результати перевірки отриманих даних показали (табл. 1), статистично значущими виявилися відмінності між показниками підлітків 12 і 13 років ($p = 0,045$), а також підлітками 13 і 14 років ($p = 0,34$). Зміни в оцінках інших групах досліджуваних виявилися статистично незначущими.

Отже, значне зростання показників продуктивності у віці 12/13 років свідчить про те, що даний віковий період характеризується стрибкоподібним збільшенням можливостей креативної сфери підлітків, пов'язаних з активністю висування візуальних гіпотез. Статистично незначуща відмінність між результатами підлітків 10/11 і 11/12 років указує, що в ці періоди спостерігається деяке уповільнення розвитку здатності до продукування візуальних гіпотез. Це проявляється навіть у зменшенні середньоарифметичних значень в 11-річних і 12-річних підлітків порівняно з 10-річними. Зниження середньоарифметичних значень спостерігається і у віці 13/14 років, що підтвердила статистично значуща різниця між їхніми результатами. Це дозволяє розглядати вік у 13-14 років як критичний у розвитку продуктивності креативної сфери, що виявляється в здатності висувати візуальні гіпотези

щодо перцептивних стимулів.

Показник категоріальної гнучкості дозволяє визначити рівень складності процесів семантичної інтерпретації візуальних вражень на основі залучення понятійно-категоріального апарату. Варіативність індивідуальних оцінок за показником категоріальної гнучкості в 10-річних підлітків є більшою порівняно з 11-річними і становить відповідно 8-35 балів та 9-30 балів, тобто відбувається зниження рівня максимальних оцінок в окремих досліджуваних. У старших підлітків ми спостерігаємо розширення діапазону варіативності, у 12-річних підлітків він становить від 10 до 32 балів; у 13-річних – від 8 до 53 балів. Натомість у 14-річних підлітків ми спостерігаємо значне зменшення варіативності від 7 до 38 балів, що дозволяє нам говорити про зниження рівня максимальних оцінок досліджуваних.

Дані засвідчують зростання рівня категоріальної гнучкості від 18,48 балів в роботах 10-річних підлітків до 20,43 балів в 14-річних. Втім ми спостерігаємо уповільнення розвитку категоріальної гнучкості спостерігається в підлітків 11 і 12 років (відповідно 17,52 і 18,32 бали) та його збільшення до 19,36 балів у 13-річних.

Таблиця 2

Значущість відмінностей показників категоріальної гнучкості

Вік	Групи досліджуваних, що порівнюються			
	10/11р.	11/12 р.	12/13 р.	13/14 р.
P	0,535	0,575	0,046	0,037
Підвищення оцінок	незнач.	незнач.	знач.	знач.

Результати перевірки отриманих даних за t-критерієм показали (табл. 2), що статистично значущими виявилися відмінності між оцінками підлітків 12/13 ($p = 0,046$) і 13/14 років ($p = 0,037$). Натомість відсутність відмінностей між оцінками досліджуваних 10/11 і 11/12 років дозволяє говорити про уповільнення розвитку процесів семантичної інтерпретації візуальних образів у молодших підлітків.

Показник оригінальності назви виявляє креативний потенціал процесів вербально-образної трансформації, тобто визначає міру оригінальності

вербалізації створеного образу. Варіативність індивідуальних оцінок у 10-річних підлітків коливається від 0 до 30 балів. В 11-річних підлітків ми спостерігаємо його різке зменшення від 0 до 14 балів, різниця – 14 балів, після чого відбувається його поступове розширення від 0 до 19 балів в 12-річних, від 0 до 23 балів – 13-річних. У 14-річних підлітків ми спостерігаємо зменшення діапазону варіативності від 0 до 21 балів, що попередньо може свідчити про зниження рівня вербальної оригінальності в даному віці.

Розглянемо динаміку показників вербальної

оригінальності в різних вікових групах. Про онтогенетичний характер розвитку креативного потенціалу процесів вербалізації досліджуваними створених ними образів свідчить зростання оцінок від 4,28 балів у 10-річних до 6,76 балів у 14-річних

підлітків. Водночас слід відмітити, що 11-річних підлітків вирізняє зниження рівня вербальної креативності, який є нижчим ніж в інших вікових групах і становить 3,92 бали.

Таблиця 3

Значущість відмінностей за показником вербальної оригінальності

Вік	Групи досліджуваних, що порівнюються			
	10/11р.	11/12 р.	12/13 р.	13/14 р.
P	0,787	0,739	0,018	0,029
Підвищення оцінок	незнач.	Незнач.	Знач.	знач.

Перевірка відмінностей кількісних показників оригінальності назви в різних вікових групах, результати якої наведено у табл. 3 підтвердила статистично значущу достовірність розрізнення результатів підлітків 12/13 років ($p = 0,018$) і підлітків 13-14 років ($p = 0,029$). Це дозволяє говорити про якісне зростання креативного потенціалу процесів вербалізації старших підлітків порівняно з молодшими, оскільки у 10-11 років спостерігали деяке уповільнення в розвитку даної можливості.

Показник візуальної оригінальності дозволяє визначити креативний потенціал процесів візуальної трансформації, здатність до створення нестандартного образу.

Варіативність індивідуальних оцінок у підлітковому віці має неоднозначний характер. У 10-річних підлітків її діапазон коливається від 2 до 40 балів, натомість в 11 років спостерігається різке зменшення діапазону від 0 до 27. Надалі відбувається

поступове збільшення варіативності від 2 до 29 балів – у 12-річних і від 0 до 56 балів – у 13-річних. Порівнюючи з 13-річними підлітками, у 14-річних ми бачимо різке зниження варіативності від 3 до 34 балів. Це дозволяє нам дійти висновку, що в підлітковому віці розвиток візуальної креативності відбувається нерівномірно. Зниження креативного потенціалу процесів візуалізації виявляється в окремих досліджуваних в 11-12 і 14 років, в той час як у 10 і 13 років ми спостерігаємо позитивні зрушення у її розвитку. Для досліджуваних є характерним досить високий потенціал візуальної креативності. Крім того, наведені дані дозволяють говорити про онтогенетичний характер її розвитку, про що свідчить збільшення оцінок від 8,92 балів у 10-річних підлітків до 13,76 балів у 14-річних. Зауважимо, що зростання візуальної оригінальності дещо уповільнюється в 12 років, оскільки її значення є меншим за результати 11-річних підлітків.

Таблиця 4

Значущість відмінностей за показником візуальної оригінальності

Вік	Групи досліджуваних, що порівнюються			
	10/11р.	11/12 р.	12/13 р.	13/14 р.
P	0,593	0,928	0,027	0,022
Підвищення оцінок	незнач.	Незнач.	Знач.	знач.

Перевірка достовірності відмінностей оцінок досліджуваних у різних вікових групах за t-критерієм (табл. 3) дозволила виявити статистичну значущу різницю між результатами підлітків 12/13 років ($p = 0,027$) і 13/14 років ($p = 0,022$). Натомість у підлітків 10/11 і 11/12 років ми спостерігаємо уповільнення здатності створювати оригінальні візуальні образи. Виходячи з цього, ми можемо говорити, що у 12-14 років відбуваються позитивні зрушення в розвитку процесів візуальної трансформації та оригінальності створених образів.

В результаті аналізу одержаних емпіричних результатів було виявлено наступне. Доведено, що протягом підліткового віку відбувається розвиток процесуальних характеристик креативності. У 12/13 років відбувається якісний стрибок у розвитку активності висування візуальних гіпотез відносно

невизначених перцептивних стимулів; з 12 до 14 років збільшується категоріальна гнучкість процесів семантичної інтерпретації візуальних образів; у 10/11 і 13/14 років активно розвивається здатність до трансформації і складних перетворень вихідної перцептивної форми і знижується ступінь залежності від заданого перцептивного поля; з 12 до 14 років суттєво зростає оригінальність вербальної і візуальної трансформації.

Протягом досліджуваного періоду спостерігаються значущі кореляційні зв'язки між усіма процесуальними характеристиками креативності, що свідчить про взаємообумовленість їх розвитку в підлітковому віці.

З'ясовано, що в розвитку змістових характеристик креативності сприятливим є вік у 10 і 13 років. Підлітків у цьому віці вирізняє створення

змістовних завершених композицій, сповнених емоційно-забарвленою атмосферою. Водночас розвиток змістових характеристик креативності є взаємопов'язаний з її процесуальними показниками.

Грунтовний аналіз динаміки розвитку процесуальних характеристик креативності показує, що саме в цьому віці відбувається активний розвиток

більшості її показників.

Перспективним напрямком подальшої розробки означеної проблеми, на нашу думку, може бути дослідження взаємозв'язків креативності з показниками розвитку візуального мислення в підлітковому віці.

Подано до редакції 20.06.08

РЕЗЮМЕ

В статті розкриваються результати дослідження динаміки розвитку основних показників креативності в підлітковому віці. Емпірично доведено закономірності та механізми динаміки розвитку

процесуальних характеристик креативності, показано, що саме в цьому віці відбувається активний розвиток більшості її показників.

SUMMARY

The article presents some results of research on dynamics of development of principal indicators of teenagers' creativity. It empirically proves the laws and mechanisms of dynamics in development of procedural

creativity characteristics, shows that just at this age an active formation of the majority of its indicators takes place.